

Корбич Г. Г.,

Університет ім. Адама Міцкевича, м. Познань (Польща)

ЗАКЛИК МИКОЛИ ВОРОНОГО В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано текст маніфесту Миколи Вороного, що в українській літературі й літературознавстві кваліфікується як ранньомодерністський. У ньому виявлено, як основну рису літературної комунікації, інтегрованість чинників “внутрішнього” – творчого авторського самовиявлення – і “зовнішнього” – соціально-історичного. Указано також на наявність таких структуральних ознак літературної комунікації як внутрішньотекстова комунікативна ситуація та характер реценції твору як суспільного явища.

Ключові слова: літературна комунікація, інтегрованість, реценція, чинник, мовні засоби, діалогічні відношення, авторські інтенції, читацький досвід.

The text of the Early Modernist manifest of Mykola Voronyi is analyzed in the article. The main characteristic feature of the manifest is the integration of the internal factor (creative author exposure) and external factor (sociohistoric figure of the writer). The article also reflects on the structural features of the literary communication such as intertext communicative situation and the character of work reception as a social phenomenon.

Key words: literary communication, integrity, reception, factor, language means, dialogue relations, author intentions, reader's experience.

Під поняттям літературної комунікації розуміється передовсім процес. Розгляд його у теоретичному і методологічному плані може здійснюватися за різними опціями. Наприклад, з точки зору письменницької ініціативи та її соціальної обумовленості (ідеться про відношення автора до читаючої публіки, її літературної культури і особливо прив'язаність до певної літературної традиції); з боку самого твору, який неодмінно містить внутрішньотекстову комунікаційну ситуацію, що являє собою свого роду проект порозуміння автора з читачами; і, нарешті, з боку реценцій, в яких реалізуються функції літературного твору, а значить – його спроможності задовольняти і стимулювати духовні потреби суспільних середовищ, в яких цей твір обертається [7, с. 256]. Третій аспект є найбільш поширеним у літературознавчих дослідженнях, а водночас він чи не найчіткіше увиразнює сутність літературної комунікації – її інтегруюче значення. Як аналітична практика, літературна комунікація поєднала два протилежні компоненти художнього процесу – внутрішній (естетичний, зосереджений на самому творі, його іманентних властивостях) і зовнішній, що виводиться з соціологічних, історичних, біо-

графічних та інших аспектів, які відсилають дослідника поза художній твір. Потреба поєднання виникла у другій половині ХХ ст., коли ставала очевидною обмеженість структуралістських методів з їх базуванням на лінгвістично-формалістській і структурно-семіологічній засадах. Поновлення у правах читача, визнання його важливої ролі в літературному процесі, у формуванні “горизонту очікувань” з читацького досвіду закладають історичність процесу, формують характер рецепції за її суспільною значимістю і тим самим встановлюють комунікативні відношення. В основну теорії літературної комунікації її засновник (Ганс Роберт Яусс, Вольфганг Ізер і керована ними констанцька школа рецептивної естетики) поклали розуміння літературного явища як специфічного акту комунікації. Їхні інтенції направлені були на подолання односторонності, спричиненої “односторонніми” дослідженнями літератури: або тільки в категоріях експресії, або ж в її суспільному функціонуванні.

Однак розподіл у підходах до літературних явищ, що у ХХ ст. і привів до розвитку нових тенденцій (феноменологічна школа, рецептивна естетика, а також і структуралізм), намітився ще в добу *fin de siecle* з її антипозитивістським бунтом, коли й у мистецтві, і у світоглядних концепціях увага переводилася з соціуму на внутрішній стан людини [Див.:5, с. 20]. Детермінізмові, властивому “зовнішнім” методам пізнання, була протиставлена анатомія літературного дискурсу, історизмові й соціологізмові – естетизм і психоаналітизм. Водночас у тому розподілі, попри його радикальність, проступають засновки літературної комунікації з її об’єднуючими ознаками. І перш, ніж отримають вони теоретичне осмислення і втіляться у нові науково-методологічні підходи, проявлять себе у творчих – мистецьких і світоглядних – практиках модернізму.

Ранній український модернізм теж дає приклади здійснення такого роду літературної комунікації як на рівні окремих текстів (особливо ж – літературних маніфестацій), так і в перебігу літературного життя. Поєднанню двох головних аспектів, про які йшлося вище, сприяла атмосфера доби кінця ХІХ і початку ХХ століть – прихильна для розвитку українства, втім і для українських адептів нового мистецтва. Останні творили за умов національного піднесення: активного суспільного (наявність політичних партій), наукового (діяльність Наукового товариства ім. Шевченка), культурного і освітнього (старання про український університет у Львові, розвиток періодики, театру тощо) життя. Молода українська інтелігенція беручи на себе обов’язок творити національну культуру, водночас прагнула не відставати від західних ровесників. Співіснування інтересу до суспільно-громадських справ та інспірації “естетичною” і “психологічною” Європою з тяжінням до суб’єктивно-індивідуалістських проявлень у власній творчості створювало контекст для літературної комунікації.

Це, зокрема, видно вже з тексту, що як “явище прикметне і навіть переломне в розгортанні модерністської самосвідомості в Україні” структурує український модернізм [3, с. 76], тобто з листа-пропозиції Миколи Вороного, опублікованого в “Літературно-науковому вістнику” в 1901 році. Звернення до українських письменників присилати свої твори для майбутнього альманаху, зміст якого задумувався поетом як модерністський, звучить як комунікат – повідомлення, що містить водночас інформацію і пропозицію. Але зміст і контекст комунікату Вороного значно ширший від конкретного повідомлення. Він власне й засвідчує орієнтації на літературні тенденції Заходу. Адже задумано спорядити і видати альманах, “який би змістом і виглядом бодай почасти міг наблизитись до новіших течій та напрямків у сучасних літературах європейських”. Передбачувалося надавати перевагу самобутньому художньому вираженню, позначеному вільною думкою та нетрадиційним змістовим наповненням (“бажало б ся творів хоч з маленькою ціхою оригінальності, з незалежною свобідною ідеєю, з сучасним змістом”), філософії і естетизму (“бажало б ся творів, де б було хоч трохи філософії, де б хоч клаптик яснів того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю неосяжною красою, своєю незглибною таємничістю...”), а “на естетичний бік творів має бути звернена найбільша увага” [2, с. 472]. Поряд з такою явною ставкою на естетизм як “внутрішнє” проявлення творчості “Відозва” Вороного містить чинники “зовнішнього” плану – вона дослівно “уміщена” в тогочасну суспільно-культурну ситуацію, як це характерно для маніфестів [6, с. 245]. Виразними, хоча й короткими штрихами, Вороний накреслює реалії українського політичного й культурно-суспільного життя. Так, зокрема, він, звертаючись до майбутніх авторів – “товаришів, котрі вже працювали або мають охоту працювати на полі красного письменства”, зазначає і про своє бажання “стягнути якнайширший круг співробітників, (в тім числі і передовсім молоді сили по сей і по тамтой бік “політичної прірви”). Згадка про “політичну прірву” при одночасному наголошенні на бажаній участі в альманасі молодих авторів вказує на те, що молодь повинна стати континуатором інтеграційних починань українців у сфері культури і літератури. Йшлося ж про збереження не тягlosti домінуючих в літературі реалістичних традицій, а форм суспільного життя, ідеологічний спосіб існування в культурі, що був опертий на інтеграційні традиції, створені національно свідомими “підросійськими” і “австрійськими” українцями. Їхніми зусиллями витворився специфічний спосіб комунікації, в якому сфера культури стала своєрідним плацдармом, де українство, розділене кордонами Австро-Угорської і Російської імперій, могло єднатися понад межею.

У модернізмі вбачався головний шлях оновлення культури, тому багатьма молодими українськими авторами (серед них, наприклад, Остап Луцький і “молодомузівці”, Гнат Хоткевич, Володимир Винниченко та інші) по-

стулюється і нова література, відкрита віянням із Заходу. Є це література майбутнього. Вона або вже частково існує, або виникає “тут і тепер”, звідси – переконання, що слід робити все необхідне, щоб нове мистецтво розвинулося і отримало належну апробацію не лише серед окресленої групи митців (до того ж тих, що його творять), а й у ширших колах суспільства. Таким чином, через ініціативу письменника, мала відбуватися “гра” автора і читаючої публіки, в ході якої має спростовуватися прихильність до пануючої літературної традиції і повинні коригуватися художні смаки. Пропагуючи нову літературу, українські автори увиразнювали аксіологічну направленість своїх виступів. У них більшою чи меншою мірою звучало оцінювання, яке вело до того, щоб показати літературу двох типів і одночасно вказати, якою варто займатися, а якою – ні. Тобто не варто – літературою, що, як релікт минулого, позначена анахронізмами. Оцінювання ж не лише зводилося до проблем естетичного плану, а й стосувалось ідеологічних питань. Так, зокрема, у тексті Вороного – найбільш показовому модерністському виступі – однозначно заперечується значущість реалістично-народницьких і натуралістичних традицій як старих зужитих форм української літератури, але власне в тих формах переважно існувала українська ідентичність. Поет прагне усунути набік “різні засновані тенденції та вимушені моралі, що раз у раз зводили наших молодих письменників на стежку шаблону і вузької обмеженості” та уникнути “творів грубо-натуралістичних, брутальних” [2, с. 472]. Оцим “усуненням” і “уникненням” мала розчищуватися дорога для вільного вияву нової, модерної творчості, що, – як виникало з художньої практики і самого Вороного, і його молодих побратимів по перу, – заперечуючи утилітарне служіння літератури громадським інтересам, переймалися націтворчим процесом, плекали візію майбутньої держави.

Щодо внутрішньотекстових особливостей тексту Вороного, то його декларативний тон, який наближується до риторичного, перетворює “Відозву” на “мовне діяння”, “акт мови”. Мова ж – це і першоелемент літератури, і засіб та інструмент комунікації, в тому числі й соціальної; мова – це також зв’язок літератури із зовнішніми компонентами літературного процесу. [4, с. 768]. Елементи риторики у Вороного знаходимо в проголошенні пропозиції, де явно або у підтексті виступають протиставлення, паралелізми, нарощування мотивації, що веде до кульмінаційної точки. Підтекст криє апеляційне звернення до читачів, серед яких передбачуються як прихильники поетового заклику, так і його противники. За Бахтіним, “кожне висловлювання характеризується певним предметно-смісловим змістом. Вибір мовних засобів і мовленнєвого жанру визначається передусім предметно-смісловим задумом мовленнєвого суб’єкта (або автора)” [1, с. 313]. Експресивне забарвлення мови, а також підбір лексично-композиційних засобів “відозви” зраджують задум її автора задекларувати свої погляди та переконати в їх слушності читачів.

Те, що заклик Вороного став комунікаційним актом між автором і читачем, тобто був почутий і сприйнятий, свідчить факт, що його закваліфікували як “маніфест”. Іронія, з “допомогою” якої спочатку було визначено дефініцію (критичні виступи Івана Франка і Сергія Єфремова), згодом зникла, окреслення ж прижилося у критиці, літературознавстві, у загальному літературному обігу. Як свідчить польський дослідник Міхал Гловінський, відповідне прочитання тексту стає засадничим чинником у визначенні маніфесту як літературного гатунку. Тобто це реципієнти вирішують, чи являє собою маніфест той або інший текст, чи – ні [6, с. 242]. Признання за “Відозвою” літературного маніфесту є разом свідченням діалогічних відношень між текстом і його реципієнтами, само визначення гатунку тексту стало підтвердженням цих відношень. Адже комунікація – це сукупність реляцій, що через структуру твору пов’язують літературний підмет з його реципієнтами, і тому в ході цих реляцій можуть передбачуватися визначення літературних видів і гатунків [7, с. 256].

Таким чином, текст “Відозви” Миколи Вороного є прикладом літературної комунікації в її основних, інтегральних проявленнях і структуральних чинниках – поєднанням індивідуального творчого самовиявлення як внутрішнього чинника і соціально-історичної зумовленості, в якій виникають інтенції автора і сам твір, як зовнішнього чинника. Інтегральність підтверджує і характер рецепції твору: не дивлячись на його модерністський зміст, вона стала суспільним явищем.

Література:

1. Бахтін Михайло. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування [в] Сл2. ово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. – С. 310-317.
2. Вороний Микола. Український альманах [в] Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика, Київ: Наукова думка, 1996. – 472 с.
3. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів: Літопис, 1997.
4. Ильин И. И. Постструктурализм [в] Литературная энциклопедия терминов и понятий. Главный редактор и составитель А. Н. Николюкин. Москва: Интелвак, 2003. – С. 767-771.
5. Głowiński Michał. Dzieło wobec odbiorcy. Szkice z komunikacji literackiej. Kraków: Universitas, 1998.
6. Głowiński Michał. Ekspresja i empatia. Studia o młodopolskiej krytyce literackiej. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.
7. Sławiński Janusz. Komunikacja literacka [w] Głowiński Michał, Kostkiewiczowa Teresa, Okopień-Sławińska Aleksandra, Sławiński Janusz. Słownik terminów literackich. Pod redakcją Janusza Sławińskiego. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 2002. – 256 s.